

7.

SAKRALNA ARHITEKTURA NA PODRUČJU PRVE I DRUGE BANSKE PUKOVNIJE OD KRAJA 17. STOLJEĆA DO 1918. GODINE

Dragan Damjanović

UDK: 726(497.529.1)“16/1918“

Kategorizacija: Pregledni rad

Sažetak ► Članak daje sažet stilsko-kronološki pregled sakralne arhitekture Banije/Banovine u razdoblju od kraja 17. stoljeća do 1918. Govori se o baroknoj arhitekturi ovoga područja, potom o barokno-klasicističkoj, a na kraju o romantizmu te visokom i kasnom historicizmu. Daje se usporedni prikaz vremena izgradnje, višekratnih ratnih stradanja i kasnijih obnova katoličkih i pravoslavnih crkvenih objekata s osvrtom na njihovo današnje stanje.

Summary ► This article provides an overview of the stylistic development of the sacred architecture of Banija/Banovina from the end of the 17th century to 1918. It deals first with the Baroque architecture of the region, followed by the Baroque to Classical transitional style, ending with Romanticism and high and then late Historicism. This is followed by a comparative presentation of when the various Catholic and Orthodox church buildings were built, suffered war damage, and were restored or rebuilt, and a review of their current condition.

Ključne riječi ► Banija, sakralna arhitektura, ratna razaranja, katoličke crkve, pravoslavne crkve, obnova sakralnih objekata, potres 2020.

Key words ► Banija, sacred architecture, war damage, Catholic churches, Orthodox churches, the reconstruction of sacred buildings, the 2020 earthquake.

<https://doi.org/10.17234/9789533792972.14>

UVOD

U ovome tekstu nastojat će se dati sažeti uvid u povijest sakralne arhitekture Banije, odnosno prostora nekadašnje Prve i Druge banske pukovnije,

od prestanka osmanske vlasti krajem 17. stoljeća do raspada Austro-Ugarske Monarhije.

Prva i Druga banska pukovnija, osnovane sredinom 18. stoljeća, sa sjedištima u Glini i Petrinji, uzete su kao geografski okvir kako zbog povijesnih razloga, tako i činjenice da one okvirno pokrivaju cijeli teritorij današnje Banije, te stoga što sakralna arhitektura na tome području doista pokazuje brojne zajedničke odlike. To je velikim dijelom rezultat okolnosti da su većinu građevina projektirali inženjeri zaposleni ili pri građevinskim uredima pukovnja ili pri zagrebačkoj Ujedinjenoj generalcomandi za Hrvatsku i Slavonsku krajinu, odnosno u kasnijoj Centralnoj upravi Vojne krajine i lokalnim organima hrvatske Zemaljske vlade.

Katoličke župe na ovome su području u 18. i 19. te najvećim dijelom u 20. stoljeću u cijelosti pripadale Gorsko-dubičkom arhiđakonatu Zagrebačke (nad)bisкупije. Pravoslavne parohije bile su najprije (1695. – 1713.) u sastavu tada novouspostavljene Karlovačke eparhije, potom (1713. – 1771.) Kostajničkog (prvotno zvanoga Zrinopoljskim) vladicičanstva,¹ do njegova ukidanja i pripojenja Gornjokarlovačkoj eparhiji sa sjedištem u Plaškom, kojemu cijelo ovo područje pripada i danas. Bile su podijeljene na dva protoprezviterijata: Kirinsko – glinski i Kostajnički (zvan i Kostajničko-petrinjski).²

U promatranome periodu nekoliko je razdoblja intenzivne izgradnje sakralnih građevina: sredina 18. stoljeća, zatim 1780., 1820. i 1830. godine, potom kraj 1850-ih i početak 1860-ih, te zadnja desetljeća 19. i početak 20. stoljeća. Sukladno tomu, članak je strukturiran prema stilsko-kronološkom načelu. Prvo se govori o baroknoj arhitekturi ovoga područja, potom o barokno-klasicističkoj, a na kraju o romantizmu te visokom i kasnom historicizmu u sakralnoj arhitekturi Banije.

SAKRALNA ARHITEKTURA U 18. STOLJEĆU

Nakon uspostave habsburške vlasti na području Banije, krajem 17. stoljeća, moralo se pristupiti izgradnji gotovo u cijelosti nove crkvene infrastrukture, budući da je najveći broj srednjovjekovnih sakralnih građevina tijekom osmanske vlasti bio ili porušen ili do te mjere oštećen da je bio neupotrebljiv. Od važnijih sačuvanih srednjovjekovnih crkava na prvome mjestu treba spomenuti kapelu svete Marije Magdalene u Zrinu³ jako oštećenu u Drugom svjetskom ratu, te ranogotičku, kasnije barokiziranu, župnu crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori kod Petrinje, koja se vezuje uz djelovanje viteškog reda templara. Nakon paljenja i miniranja u Domovinskom ratu,⁴ crkva je obnovljena i posvećena je 8. prosinca 2015. godine. Očuvali su se i posljednji ostaci cistercijske crkve u Topuskom čija se građa nažalost nastavila raznositi kroz 18. stoljeće i upotrebljavati za nove gradnje.

Sl. 1. Župna crkva u Gori kod Petrinje nakon potresa od 29. XII. 2020. (foto: D. Damjanović, 4. II. 2021.)

Odmah nakon uspostave katoličke i pravoslavne hijerarhije na području Banije već krajem 17. stoljeća započnje izgradnja novih sakralnih građevina, u to vrijeme najčešće drvenih.

Svoju djelatnost obnavljaju i crkveni redovi koji podižu prve samostane, odnosno manastire. Od katoličkih redova, od prestanka osmanske vlasti na području Banije, bili su aktivni samo franjevci, koji su dijelom s narodom prebjegli iz Bosne u ratovima krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Franjevci su osnovali, odnosno ponovno otvorili tri samostana: u Hrastovici i Čuntiću nedaleko Petrinje te Hrvatskoj Kostajnici. Jedino je kostajnički samostan bio dužega vijeka. Hrastovički i čuntićki ukinuti su reformama Josipa II. 1780-ih, a njihove su crkve pretvorene u mjesne župne crkve, od kojih je čuntićka (podignuta 1729. – 1746.) bila dobro očuvana sve do Domovinskog rata u kojemu je jako oštećena. Čuntićki samostan obnovljen je 1936., te ponovno nakon Drugog svjetskog rata 1967. i u njemu i danas djeluju franjevci.⁵

Monumentalna franjevačka crkva u Kostajnici, s oslikanim pročeljem, pripada skupini najvažnijih baroknih spomenika toga prostora uopće. Podignuta je vrlo rano za ovo područje, u još uvijek nesigurnim vremenima kada se malo gradilo, između 1729. i 1746. godine. Riječ je o građevini pravokutnog tlocrta s jednako tako pravokutnim svetištem, s unutrašnjošću nadsvođenom križnim svodovima. Glavno pročelje, obnovljeno krajem 19. stoljeća, uz koje stoji zvonik iz 1799., dekorativno je oslikano. Njezina bogata barokna oprema, koja se pripisivala majstorima proisteklima iz zagrebačkog kruga umjetnika (što se dovodilo u vezu s okolnosti da je samostan pripadao hrvatskoj franjevačkoj provinciji Svetog Ladislava),⁶ nestala je u Domovinskom ratu kada je građevina, zajedno sa samostanom, bila jako oštećena. Samostanske zgrade podignute su između 1754. i 1761.⁷

Pravoslavna je crkva na banijskom području utemeljila samo jedan manastir – u Komogovini, nedaleko tadašnjega episkopskog sjedište Kostajnice. Osnovani su ga dabrobosanski mitropolit Atanasije Ljubojević, koji je u njemu postavio egzarha za pravoslavne na Baniji, te monasi prebjegli iz manastira Moštanice u sjevernoj Bosni krajem 17. stoljeća. U Komogovini se između 1713. i 1748. nalazilo i sjedište Kostajničkog (odnosno Zrinjopoljskog) vladičanstva. Kao i brojni drugi manji manastiri, ukinut je 1777. godine, a imovina mu je podijeljena između manastira Gomirja i banatskih manastira. Današnja komogovinska crkva sagrađena je gotovo sigurno nakon ukinuća manastira, početkom 19. stoljeća, i

Sl. 2. Crkva Preobraženja Gospodnjeg u Komogovini nakon potresa od 29. XII. 2020. (foto: D. Damjanović, 4. II. 2021.)

služila je isključivo kao parohijska crkva. Stradala je u Drugom svjetskom ratu, kada je uništena kupola tornja i dio inventara. Riječ je o jednotoranjskoj jednobrodnoj građevini tlocrta latinskog križa s manjim kracima koji su služili kao pijevnice.⁸

Kvalitetom arhitekture, a prije ratnih razaranja dijelom i opreme isticao se i niz župnih i parohijskih crkava iz 18. stoljeća, osobito onih koje su bile građene u većim mjestima, sjedištima pukovnija i vojnim komunitetima (Kostajnici, Petrinji i Glini).

U Kostajnici će tako nedugo nakon franjevačke, 1771. godine, biti podignuta i župna crkva svetog Nikole, jednobrodna jednotoranjska kasnobarokna građevina s dubokim svetištem, koja je gotovo u potpunosti uništena miniranjem u Domovinskom ratu.⁹

Od važnijih baroknih građevina treba istaknuti i župnu crkvu u Divuši, podignutu zalaganjima kostajničkog komandanta baruna Stjepana Patačića 1748. – 1750. Svojim izvorno oktogonalmi središnjim prostorom proširenim trima polukružnim istacima bila je jedinstveni primjer ambicioznijega prostornog rješenja među crkvama u Pounju. U prvoj polovini 19. stoljeća dograđeno joj je novo baroknoklasicističko glavno pročelje sa zvonikom. Crkva je jako stradala u Domovinskom ratu nakon kojega je faksimilno rekonstruirana.¹⁰

Župna crkva u Hrvatskoj Dubici, iako građena kroz gotovo cijelu drugu polovinu 18. stoljeća (prvo je podignut zvonik 1753. – 1756., potom sama crkva 1768. –

1771., kojoj je tek 1799. dozidan svod) još uvijek se može ubrojiti u istina skromnije primjere kasnobarokne arhitekture. Nakon što je stradala u posljednjem ratu, uklonjeni su joj nažalost zanimljivi historicistički kontrafori dograđeni 1880-ih nakon tzv. zagrebačkog potresa.¹¹

Osim novosagrađenih baroknih crkava treba istaknuti i starije, srednjovjekovne, koje su u to vrijeme bile barokizirane. Najvažniji je primjer predstavljala već spomenuta župna crkva u Gori, koja je temeljito obnovljena između 1736. i 1761. godine kada je dobila potpuno novi izgled, reprezentativnu baroknu opremu i kada je obzidana cinktorom.¹² U dva navrata, 1710. i 1729. – 1740. barokizirana je i kapela svetog Petra podignuta na groblju u Donjem Taborištu, inače građevina iz 16. stoljeća, koju je podigao u spomen pobjede nad Turcima general Auersperg. Obnovu je u prvoj polovini 18. stoljeća financirao zagrebački biskup Juraj Branjug pa je kapela imala vrlo reprezentativnu opremu koja je zbog zapuštenosti građevine devastirana nakon Drugog svjetskog rata.¹³

Od pravoslavnih baroknih crkava iz 18. stoljeća kvalitetom svoje arhitekture i unutrašnje opreme isticala se osobito saborna, odnosno kasnije parohijalna crkva u Kostajnici podignuta 1730-ih godina. Arhitektonska kompozicija ove crkve ujedinjavala je u sebi, pod utjecajem arhitekture fruškogorskih manastira, elemente baroka (longitudinalni tlocrt, oktogonalmi zvonik s kupolom na pročelju) i tradicionalnog bizantskog gradi-

teljstva (kupola).¹⁴ I njezina unutrašnjost, pokrivena drvenim svodom, bila je izuzetno reprezentativna s raskošnim ikonostasom, radom majstora ukrajinskog porijekla, Vasilija Romanoviča (1759.), jednoga od prvih baroknih ikonopisaca u srpskom slikarstvu na području Habsburške Monarhije.¹⁵ Nakon što je više od dva stoljeća vizurom dominirala Kostajnicom, uništena je u Drugom svjetskom ratu i na njezinome mjestu danas stoji neobizantska skromna građevina podignuta u drugoj polovini 20. stoljeća. Dio sačuvanih ikona iz crkve čuvao se u ukinutom Muzeju Srba u Hrvatskoj (danas je navodno u depozitu u Karlovcu).¹⁶ U Kostajnici stoji očuvana druga, daleko skromnija barokna pravoslavna crkva, nazvana po lokaciji na kojoj je podignuta sredinom 18. stoljeća – Tirol.¹⁷

Kako je već spomenuto, u 18. stoljeću banijskom sakralnom arhitekturom u potpunosti su dominirale drvene crkve, osobito u graditeljstvu za Pravoslavnu crkvu. Gotovo sve su uništene u Drugom svjetskom ili u posljednjem ratu. Najmonumentalnija, do posljednjeg rata sačuvana drvena pravoslavna crkva, nalazila se u Buzeti nedaleko Gline. Prenesena je bila u spomenuto mjesto 1777. godine. Kasnije je u nekoliko navrata obnavljana, a zapis na tornju potvrđivao je kako je ovaj dio crkve izgrađen ili preoblikovan 1849. Isticala se i djelomično drvena crkva u Javnici kod Dvora koja je također uništena u posljednjem ratu,¹⁸ te crkve u Hajtiću, Velikom Šušnjaru, Stipanu, Čemernici i Glavičanima, koje su sve spaljene u Drugom svjetskom ratu. Crkvu u Hajtiću karakterizirao je osobito kvalitetan barokni interijer s oslikanim drvenim panelima i brojnim ikonama.¹⁹ Njezin izgled poznat nam je zahvaljujući Arturu Schneideru koji je uoči Drugog svjetskog rata organizirao terenska snimanja baštine banijskog kraja prilikom kojih je izradio sedam snimaka crkve u Hajtiću, a fotografirao je i drvene crkve u Buzeti, Gornjem Selištu, Stipanu i Trepči.²⁰ Jedna od posljednjih sačuvanih drvenih crkava, u Ljeskovcu, propadala je desetljećima, da bi se urušila 1980-ih zbog nebrige mještana i organa vlasti, no njezini posljednji ostaci (donji dijelovi zidova) i danas stoje. Jedina do danas sačuvana drvena pravoslavna crkva iz 18. stoljeća na tome području nalazi se u Donjem Selištu.²¹ Od drvenih katoličkih crkava do posljednjega rata, u kojemu su u potpunosti uništene, isticale su se crkve u Banskom Kovačevcu i Donjoj Budičini.

BAROKNO-KLASICISTIČKE CRKVE

Od baroknih mnogo su brojnije i katoličke i pravoslavne barokno-klasicističke crkve, sagrađene na samom kraju 18. i u prvim desetljećima 19. stoljeća, okvirno od razdoblja vladavine Josipa II. do revolucije 1848.–1849. godine, pa i kasnije.

Prostorna organizacija barokno-klasicističkih crkava uglavnom je vrlo slična i ne odstupa previše od prostorne organizacije baroknih crkava na ovome području. Radilo se isključivo o longitudinalnim jednobrodnim građevinama pravokutnog tlocrta s obično polukružnom, katkada kvadratičnom apsidom te zvonikom iznad glavnog pročelja. Samo su rijetke crkve podignute u cijelom poslijeosmanskom razdoblju na području Banije imale zvonik podignut ispred pročelja, poput župne crkve svetog Nikole i pravoslavne katedrale u Kostajnici iz 18. stoljeća, odnosno crkve u Komogovini i Meminskoj iz 19. stoljeća.

Većina crkava bila je nadsvođena kupolastim svodovima te raščlanjena iznutra, a katkad i izvana, s plitkim pilastrima. Veličina crkve pa i bogatstvo dekoracije na pročeljima bili su uvjetovani veličinom mjesta u kojemu se gradi, odnosno novčanim mogućnostima naručitelja/investitora. Veće varijacije uočavaju se tek u oblikovanju prozora na glavnom i bočnim pročeljima – nekada je riječ o polukružno zaključenima, nekad o polukružnim, takozvanim termalnim prozorima, a nekada o prozorskim otvorima zaključenim segmentnim lukom.

Pravoslavne su crkve često sagrađene na rubovima naselja ili između sela, na prostranim proplancima, ledinama, katkad i na ponešto uzvišenome terenu. Od katoličkih se primarno razlikuju u prostornom ustroju po tome što nemaju sakristiju.

Među pravoslavnim barokno-klasicističkim crkvama treba na prvome mjestu spomenuti najreprezentativniji primjer, iako nije na teritoriju Banije, karlovačku (kon) katedralnu crkvu svetog Nikole. Sagrađena je 1785., u vrijeme vladanja Josipa II., po projektu graditelja Josipa Stillera, a nakon što je minirana u Domovinskom ratu nedavno je faksimilno rekonstruirana.²² Njezin će izgled zasigurno snažno utjecati na graditelje brojnih crkava cijele Gornjokarlovačke eparhije, pa tako i Banije.

Na samome početku ovoga razdoblja podignuta je i katolička župna crkva svetog Lovre, u pukovnijskom središtu Petrinji, koja se do uništenja u posljednjem ratu ubrajala u najbolje primjere barokno-klasicističkih *Gesamtkunstwerka* u Hrvatskoj uopće. Podignuta je 1780.–

Sl. 3. Župna crkva svetog Lovre u Petrinji, izvorno podignuta 1780. – 1781., minirana u Domovinskom ratu, potom rekonstruirana. Stanje nakon potresa od 29. XII. 2020. (foto: D. Damjanović, 4. II. 2021.)

Sl. 4. Unutrašnjost župne crkve svetog Lovre u Petrinji prije potresa (foto: D. Damjanović, 9. VI. 2017.)

Sl. 5. Parohijska crkva Svetog Spiridona u Petrinji prije rušenja 1941. (razglednica)

1781., u prvim godinama samostalnog vladanja Josipa II. i uz spomenutu crkvu svetog Nikole u Karlovcu bila je glavni vjesnik novih stilskih smjernica u arhitekturi. U potpunosti je uništena u Domovinskom ratu a nakon rata je rekonstruirana.²³

Razdoblju vladavine Josipa II. pripadala je i pravoslavna crkva svetog Spiridona u istome mjestu (1785.), sagrađena nedugo nakon crkve sv. Lovre. Isticala se po bogatoj opremi te brodu koji je bio kvadratičnog tlocrta.²⁴ U potpunosti je uništena u Drugom svjetskom ratu, a i nova crkva podignuta 1976. porušena je 1991. godine.²⁵ Sačuvana je, međutim, grobljanska kapela svetog Nikole, podignuta vjerojatno krajem 18. stoljeća.

Sl. 6. Petrinjsko pravoslavno groblje s kapelom svetog Nikole s kraja 18. stoljeća nakon potresa od 29. XII. 2020. (foto: D. Damjanović, 22. II. 2021.)

Gradnju crkava strogo je kontrolirala vojna uprava kako bi spriječila poduzimanje građevinskih poduhvata koji prelaze mogućnosti crkvenih općina. Gotovo svi su projekti i za katoličke i za pravoslavne crkve bili izrađeni u građevinskim uredima Generalkomande u Zagrebu ili Dvorskog ratnog vijeća u Beču. Izrađeni su i posebni normirani projekti koji su se samo djelomično modificirali pri izvedbi građevina, zbog kojih su mnoge crkve vrlo slične,²⁶ iako se mora naglasiti da nema, koliko se za sada uspjelo ustanoviti, identičnih građevina.

Kako je spomenuto u uvodu teksta, kraj 18. i početak 19. stoljeća obilježen je s nekoliko razdoblja intenzivne izgradnje sakralnih građevina na ovome području. Prvo razdoblje vezano je za vrijeme vladanja Josipa II. i odraz je implementacije njegovih reformi. Gradnja velikoga broja novih katoličkih crkvi može se tako povezati uz utemeljivanje novih župa koje će na području Zagrebačke nadbiskupije provoditi biskup Maksimilijan Vrhovac. Graditeljski val nastaviti će se donekle i za njegovih nasljednika Aleksandra Alagovića i Jurja Haulika.²⁷

Sl. 7. Parohijska crkva u Blinji, podignuta 1803. – 1809.
(foto: D. Damjanović, 4. II. 2021.)

Sam početak 19. stoljeća, zbog neimaštine i političkih okolnosti (napoleonskih ratova) obilježen je zastojem gradnje, osim u Kostajnici, koja se za francuske uprave pretvorila u jedan od najvažnijih trgovačkih centara. Sakralne građevine koje su u to vrijeme podignute obično su vrlo malene i gotovo bez raščlambe pročelja, poput vrlo skladne parohijske crkve u Blinji (podignuta okvirno između 1803. i 1809.).²⁸ Parohijska crkva Svete Trojice u Dubici, podignuta vjerojatno 1805., a uništena u potpunosti u Drugom svjetskom ratu²⁹ svjedoči kako se i u tim vremenima znalo dogoditi da se podigne pokoji reprezentativniji sakralni objekt.

Nakon završenih napoleonskih ratova te nerodnih godina sredine drugoga desetljeća 19. stoljeća, izgradnja sakralnih građevina ponovno se intenzivira 1820-ih, 1830-ih i 1840-ih. Pobjrojeti sve primjere nije moguće zbog brojnosti, no spomenut će se ipak najvažnije crkve. Središte Prve banske pukovnije, Glina, dobiva u tom vremenu dvije reprezentativne sakralne građevine – župnu katoličku crkvu svetog Ivana Nepomuka (1824. – 1827.) i parohijsku pravoslavnu crkvu Roždestva Presvete Bogorodice (1824. – 1827.).³⁰ Obje je sagradio najvažniji zagrebački klasicistički graditelj Bartol Felbinger, no ne može se isključiti mogućnost da njemu ne pripada autorstvo projekta budući da se u izvorima spominje da su projekti napravljeni u Varaždinsko-banskoj građevinskoj direkciji u Zagrebu. Pravoslavna je crkva uništena u Drugom svjetskom, a župna u ratu 1991. – 1995. godine.

Osim u samoj Glini, i na okolnom glinskom području u to se vrijeme podiže čitav niz katoličkih crkava i kapela: Sv. Ilija u Maji iz 1826.–1827., Sveti Franjo Ksaverski u Viduševcu iz 1827., Ranjeni Isus u Maloj Solini iz 1829.–1830. (djelo važnoga klasicističkog karlovačkog graditelja Antuna Stiedla koji je bio neka vrta službenog arhitekta biskupa Aleksandra Alagovića),³¹ Blažena Djevica Marija u Topuskom (1830.) te Sveti Antun u Bučici (1836.). Sve su odreda jako stradale, a pojedine su i potpuno uništene u Domovinskom ratu. Među korpusom crkava podignutih 1820-ih sačuvana je, iako oštećena, tek župna crkva svete Marije Magdalene u Sunji iz 1824.³² Crkvi svete Katarine u Komarevu (1844–1846) poznajemo i graditelja – Đuru Cetulu iz Petrinje.³³

Iz toga su razdoblja i pravoslavne crkve: u Meminskoj (završena vjerojatno oko 1820.), Sveti Petar i Pavao u Žirovcu (1822.),³⁴ Rođenja svetog Jovana Krstitelja u Topuskom (1826., potpuno uništena u Drugom svjetskom

Sl. 8. Župna crkva sv. Ivana Nepomuka u Glini, 1824. – 1827., minirana u Domovinskom ratu od 1991. do 1994. (NSK, Grafička zbirka)

ratu, na njenome je mjestu danas nova građevina),³⁵ Sveta Paraskeva u Slabinji (1828.), Sveti Jovan u Svinici (1830.) i Sveti Nikola u Malom Gradcu (1830.).³⁶

Pravoslavna crkva svetog Stefana u Donjoj Bačugi, podignuta 1846., čiji nepokriveni zidovi su stajali usred sela od njezina stradavanja u Drugom svjetskom ratu do potresa 2020., bila je primjer s jedne strane dugoga života barokno-klasicističkih oblika, a s druge bogata raščlanjenost ove građevine svjedočila je kako se i u manjim mjestima, a ne samo pukovnijskim sjedištima i trgovački jakim gradovima znalo dogoditi da se podignu raskošniji objekti, pa je za žaljenje što je njezina oprema potpuno uništena te što se najveći dio njezinih preostalih zidova urušio 2020. godine.

Iako ne postoje potpuno istovjetna rješenja, izrazita sličnost pojedinih crkvi jasno se može uočiti. Tako su župne crkve u Topuskom, Viduševcu i Maji i pravoslavna crkva u Malom Gradcu imale izuzetno slična glavna pročelja pa se doista može govoriti o nekoj vrsti tipske arhitekture s varijacijama u veličini. Vrlo su slične i župna crkva u Skakavcu iz 1862.³⁷ i nešto starija pravoslavna crkva u vrlo bliskom selu Trebinji (1843.). Spomenuta župna crkva u Skakavcu, s početka 1860-ih, te katolička crkva u Dvoru iz 1848.³⁸ među posljednjim su primjerima dugoživućega baroknog klasicizma u arhitekturi ovoga područja.

U to su se vrijeme gradile i dalje bar djelomično drvene sakralne građevine od kojih je da potresa bila najsačuvanija skladna crkvice Hristova Vaskrsenja u Majskim

Poljanama kod Gline (oko 1820.) s još uvijek baroknom kupolicom zvonika na ulazu, a u unutrašnjosti sačuvanim kasetiranim stropom oslikanim sa stiliziranim vegetabilnim motivima.³⁹

ROMANTIČNI HISTORICIZAM

Razdoblje koje je na području Banije, uz barokni klasicizam, ostavilo svakako najdubljeg traga u arhitekturi i umjetnosti uopće je historicizam, odnosno druga polovina 19. i početak 20. stoljeća. Sredstvima Vojne krajine, odnosno kasnije Krajiške imovne zaklade, te, osobito u većim naseljima, dobročinstvom pojedinih istaknutih trgovaca, obrtnika ili vojnih lica, podignute su brojne nove crkve, kako na mjestima gdje su do tada stajale drvene građevine, tako i na mjestima u kojima crkava ranije uopće nije bilo. Historicizam počinje prodirati u sakralno graditeljstvo cijele Hrvatske, pa i ovoga područja, uglavnom 1850-ih. Riječ je o ranom, takozvanom romantičarskom historicizmu, koji će obilježiti arhitekturu posljednja tri desetljeća postojanja Vojne krajine, kada se već počeo probijati i na ovo područje takozvani visoki historicizam.⁴⁰

Među najranijim primjerima novog romantičarskog pristupa arhitekturi ističe se pravoslavna crkva svetog Ilije u Vlahoviću (1860.), sagrađena po projektu istaknutog zagrebačkog arhitekta Franje Kleina, koji je projektirao i pravoslavnu crkvu u Zagrebu, te preoblikovao toranj parohijske crkve u Petrinji (1859.).⁴¹ Sličnih je

Sl. 9. Parohijska crkva svetog Ilije u Vlahoviću, 1860., djelo zagrebačkog arhitekta Franje Kleina (foto: D. Damjanović, 4. II. 2021.)

Sl. 10. Parohijska crkva Pokrova Presvete Bogorodice u Mečenčanima, 1876. – 1877., stanje nakon potresa od 29. XII. 2021. (foto: D. Damjanović, 4. II. 2021.)

karakteristika i crkva u Dvoru iz 1880., koja se ističe po svojoj sačuvanosti u korpusu građevina iz ovoga razdoblja. U njoj je sačuvan historicistički oslik te cjeloviti ikonostas, djelo karlovačkog slikara Jakova Šašela, pa svojom unutrašnjošću svjedoči kako su ranije izgledale reprezentativnije pravoslavne crkve banijskog područja.⁴² Skromniji su primjeri, još uvijek s primjesama baroknog klasicizma na pročelju, parohijske crkve svete Paraskeve u Mačkovom Selu (1867.), Pokrova Presvete Bogorodice u Mečenčanima (1876–1877), i Sošestvija svetog Duha u Donjem Klasniću (1879.).⁴³

Sl. 11. Crkva Sošestvija svetog Duha u Donjem Klasniću, 1879., stanje nakon potresa od 29. XII. 2021. (foto: D. Damjanović, 4. II. 2021.)

Spomenuta crkva u Donjem Klasniću, kao i crkva svetog Đurđa u Jošavici, koja je vjerojatno sagrađena u zadnjim godinama postojanja Vojne krajine, ističu se osobitom skromnošću arhitektonske raščlambe. Vjerojatno je i crkva u Brđanima Zrinskih iz 1885., danas u ruševinama, projektirana još za vrijeme krajinske uprave, budući da ima stanovite sličnosti s crkvom u Dvoru.

Od katoličkih crkava podignutih u tom razdoblju osobito treba istaknuti kapelu svete Katarine u Petrinji. Podignuta 1880.,⁴⁴ gotovo u isto vrijeme kada i pravoslavna crkva u Dvoru, bila je do uništenja u Domovinskom ratu jedan od najboljih primjera sada već zakašnjelog *Rundbogenstila*, stila oblog luka. Asocira snažno na Kleinove spomenute građevine (pravoslavne crkve u Zagrebu i Vlahoviću) pa se ne može isključiti mogućnost da je podignuta prema projektu ovoga arhitekta ili možda nekog pukovnijskoga graditelja koji je naslijedio Kleina. To je tim vjerojatnije jer su prvi projekti za kapelu izrađeni 1864., nakon rušenja starije gra-

đevine,⁴⁵ dakle u doba kada je Klein bio vrlo ugledan i često angažiran arhitekt pri projektiranju sakralnih građevina.

VISOKI I KASNI HISTORICIZAM

Vrijeme od ukidanja Vojne krajine do početka Prvog svjetskog rata obilježeno je gradnjom daleko većega broja novih i prilično monumentalnih pravoslavnih crkvi u odnosu na katoličke kao i donekle novim stilskim pristupom koji zovemo visokim historicizmom, a koje- ga obilježava težnja za jedinstvom i čistoćom stila. Iz zadnjih je godina 19. stoljeća od većih katoličkih crkvi vjerojatno tek kapela Svetog Ivana Glavosijeka u Mračaju,⁴⁶ te pojedine manje što grobljanske obiteljske što manje seoske kapele. Od važnijih intervencija treba spomenuti obnovu franjevačke crkve u Kostajnici (tornja i dijelom glavnog pročelja) prema projektu Hermana Bolléa (1892. – 1894.),⁴⁷ te grobljanske kapele obitelji Miškić u istom ovome gradu, koja je podignuta prema projektu zagrebačkog arhitekta Martina Pilara, nastalom 1889. godine.⁴⁸

O položaju siromašnih župa na ovome području svjedoči i okolnost da su čak dva oltara iz zagrebačke katedrale završila na Baniji: u Maji, drveni oltar svete Marije Magdalene iz 1758. i samoj Glini, daleko reprezentativniji mramorni oltar svetog Ivana Nepomuka iz 1776. – 1777.⁴⁹

Zanimljivo je kako se nešto ranije naručuje nova oprema i za glinsku pravoslavnu crkvu i to od prilično skupog slikara Pavla Simića iz Novoga Sada. Ikone ikonostas glinske crkve Simić je izveo uz pomoć slikara Jovana Kljajića između 1866. i 1872. Do uništenja u Drugom svjetskom ratu, njemu zahvaljujući, unutrašnjost ove građevine podsjećala je na interijere reprezentativnih vojvođanskih gradskih crkava.⁵⁰ Arhitektonski okvir glinske crkve bio je djelo novosadskog majstora Josefa Kistnera i predstavljao je vrsni primjer već prilično zakašnjeloga baroknog klasicizma.⁵¹ Glinski ikonostas je za 19. stoljeće isto što i kostajnički za 18. stoljeće – pokazatelj čvrstih veza unutar Karlovačke mitropolije/patrijaršije usprkos i geografskoj udaljenosti pa i drukčijemu kulturološkom kontekstu. Za žaljenje je što su obje ove vrijedne cjeline uništene.

Za pravoslavnu crkvu gradi se u zadnjim desetljećima 19. stoljeća, kako je i spomenuto, daleko više, toliko da je teško sve važnije radove i pobrojati, što je ponajprije posljedica povoljnijih političkih prilika. Nedugo nakon

pripojenja Vojne krajine Hrvatskoj, pred izbore 1884., želeći privući uz sebe srpsku inteligenciju, ban Dragutin Károly Khuen-Héderváry u Saboru izglasava ključan zakon za buduće investicije Zemaljske vlade u bogoštovne i školske objekte Srba u Hrvatskoj, Zakonsku osnovu o crkvenoškolskoj autonomiji kojom je utvrđeno između ostalih i "pomaganje pravoslavnih ustanova iz budžeta"⁵², a koja tek 1887. postaje pravovaljanom. U vremenu koje slijedi, osobito nakon postavljanja Ise Kršnjavoga na mjesto predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891.), te dolaska na čelo Gornjokarlovačke eparhije vladike Mihaila Grujića (1892. – 1914.), izuzetno blisko- ga vlastima u Zagrebu, započinje doba intenzivnoga obnavljanja i izgradnji srpskih pravoslavnih crkvi u cijeloj Hrvatskoj, pa tako i na Baniji.⁵³ Osim dobrih odnosa s vladom i postojanje izdašnih krajiških imovnih zaklada omogućilo je Grujiću da sagradi ili opremi brojne crkve po eparhiji.

Osobito su reprezentativne i prostrane parohijske crkve Svete Paraskeve u Javornju i Preobraženja Gospodnjeg u Rujevcu, gotovo identične građevine, vjerojatno izvedene po istom ili tek djelomično modificiranome projektu. Rujevačka je podignuta krajem osamdesetih godina 19. stoljeća,⁵⁴ a javoranjaska nešto kasnije, vjerojatno 1906. godine.⁵⁵ U stilskom smislu primjeri su isprepletanja romantičarskih elemenata u neobizantskom graditeljstvu kraja 19. i početka 20. stoljeća. Elementi romantičarskog *Rundbogenstila* još uvijek su jasno prisutni i miješaju se s neobizantskim elementima, onako kako ih je definirao arhitekt Herman Bollé.

Projektant ovih crkava još uvijek nije poznat, no zasigurno se radi o nekom od arhitekata/inženjera zaposlenih pri Građevnom odjelu Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlada ili pri tijelima vlasti Zagrebačke županije. Rujevačka crkva u odnosu na javoranjsku ima nešto reprezentativnijeglavno pročelje, saslobodnostojećim stupovima sa strana prozorskih otvora i glavnog portala, a imala je i vrlo reprezentativnu opremu. Naime, 1895. godine opremljena je ikonostasom izvedenim u zagrebačkoj Obrtnoj školi, prema projektu Hermana Bolléa na koji su bile postavljene kvalitetne akademski slikane ikone profesora ove škole Itala Hochetlingera završene vjerojatno 1896.⁵⁶ Nakon oštećenja u Drugom svjetskom ratu ikonostas je ostao samo djelomično sačuvan.

Osim u Rujevcu te Kostajnici čuveni zagrebački arhitekt Herman Bollé je krajem 19. stoljeća na Baniji podigao u cijelosti i jednu manju parohijsku crkvu – u Šegestinu, koja je uništena u Drugom svjetskom ratu.⁵⁷

Slučaj sa crkvom u Šegestinu je više iznimka nego pravilo – projektante većine novih crkava toga vremena na Baniji za sada ne znamo. Tim je više zanimljiv podatak, koji dodatno zorno ocrtava političku situaciju u tome vremenu, da je crkvu Vaskresenja Hristova u Boviću (1886. – 1888.) od koje danas stoje samo ruševni ostaci, temeljito obnovio i dogradio nakon stradavanja u požaru 1886., prema svojim projektima, brat tadašnjega bana Antun grof Khuen-Belassi.⁵⁸

Od značajnijih novopodignutih sakralnih građevina mogu se navesti crkve svetih Petra i Pavla u Kirinu (1892.) i svetih Petra i Pavla u Velikom Gradcu (1905.)⁵⁹ koje su nažalost uništene u Drugom svjetskom ratu pa se danas više ništa ne može reći o njihovim arhitektonskim rješenjima.

I mnoge starije crkve dobivaju u to vrijeme novu kvalitetnu historicističku opremu, uglavnom proisteklu iz radionica zagrebačke Obrtne škole ili slabijih putujućih slikara (Živaja, 1895.; Trebinja, 1897.; Dvor na Uni, 1904.).⁶⁰ Zanimljiv je podatak da je slavni slikar i karikaturist Pjer Križanić, Glinjanin porijeklom, u selu Mečenčanima kod Kostajnice izveo ikonostas vjerojatno u sklopu jedne od brojnih narudžbi od Obrtne škole.⁶¹

DVADESETO I DVADESET I PRVO STOLJEĆE

U razdoblju nakon završetka Prvog svjetskog rata najvećim dijelom dolazi do velikoga pada građevinske aktivnosti na polju sakralne arhitekture na Baniji. Vrijedna baština, osobito u to vrijeme dobro sačuvana tradicijska drvena arhitektura počela je, međutim, privlačiti istraživače. Uoči Drugog svjetskog rata u sklopu inventariziranja graditeljske baštine Hrvatske područje Banije obilazi, kako je spomenuto, profesor Artur Schneider čije fotografije predstavljaju rijetka svjedočanstva o postojanjima brojnih drvenih crkava ovoga područja te o njihovoj zanimljivoj opremi.⁶²

Sakralna baština Banije, osobito njezin pravoslavni segment, izuzetno je, naime, stradala tokom Drugog svjetskog rata zbog ustaškog terora i činjenice da je njezino područje bilo jedno od središta Narodnooslobodilačkog pokreta. Kako nove vlasti nakon Drugog svjetskog rata nisu pogodovala obnovi sakralnih gradnji, crkve koje su bile oštećene sve su više propadale. Od značajnih crkava koje su uništene u Drugom svjetskom ratu osobito treba spomenuti glinsku, topusku i petrinjsku parohijsku crkvu, nekadašnju sabornu crkvu u Kostajnici, brojne već spomenute drvene crkve, zatim

zrinjsku srednjovjekovnu katoličku crkvu i nekadašnju samostansku crkvu u Čuntiću. Mnoge uništene crkve iznova su sagrađene nakon Drugog svjetskog rata (Glina, Kostajnica, Topusko, Petrinja), često uz pomoć sredstava skupljenih među emigrantima.⁶³ Modernim arhitektonskim rješenjem isticala se osobito parohijska crkva u Petrinji.

Novi val uništavanja dogodio se u prvoj polovini 1990-ih, kada su u Domovinskom ratu gotovo sve katoličke crkve banijskog područja koje su se nalazile pod krajinskom vlašću uništene ili oštećene. Pojedine, kao župne crkve u Glini i Petrinji srušene su sa zemljom, dok su viduševačka, majska, kostajničke (franjevačka i župna), divuška, čuntićka, crkva u Gornjoj Bučici, uništene djelomično – godinama su stajale spaljene i bez krova. U Petrinji se nije sačuvala u cijelosti niti jedna od brojnih katoličkih sakralnih građevina.⁶⁴

Dio pravoslavnih crkava također je uništen, ili 1991. (nova crkva u Petrinji) ili u tijeku i nakon Oluje 1995. Među najveće gubitke svakako se mora ubrojiti uništenje vrijedne drvene crkve u Buzeti. Iz većine crkava koje su sačuvane ukradena je ili uništena unutrašnja oprema.⁶⁵

Najveći dio katoličkih crkava nakon Oluje rekonstruiran je prema izvornom izgledu (Viduševac, Topusko, Maja, franjevačka crkva u Kostajnici). Rekonstrukciju vrijedne Felbingerove glinske crkve nije se nažalost pri-

Sl. 12. Drvena crkva svetog Ilije u Buzeti kod Gline iz 18. stoljeća, spaljena 1995. (foto: David Buxton, 1974. Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel u Zagrebu)

stupilo čime je vizura ovoga gradića nepovratno promijenjena.

Što nije uništeno ljudskom rukom velikim je dijelom oštećeno ili uništeno jaki potres s epicentrom nedaleko Petrinje koji je pogodio ovo područje 29. 12. 2020. godine. Brojne osobito pravoslavne, od ranije zapuštene crkve, pojedine nepokrivene još od Drugog svjetskog rata, sada su dodatno oštećene ili u potpunosti srušene sa zemljom. Najveći gubitak predstavlja nesumnjivo uništenje slikovite poludrvne crkve u Majskim Poljana. Njezin donji, zidani dio urušio se u potresu i izazvao prevrtanje drvenog zvonika i ostatka konstrukcije. U potpunosti su uništeni ostaci za banijsko područje iznimno raskošno raščlanjene crkve u Donjoj Bačugi, kojoj su stajali zidovi do pune visine sve do kraja 2020. godine. Teški armiranobetonski dodaci crkvi s vrlo tankom armaturom, izvedeni pri nikada dovršenoj obnovi građevine nakon Drugog svjetskog rata vjerojatno su prouzročili njezino potpuno urušavanje.

Sl. 13. Crkva svetog Đorđa u Jošavici nakon urušavanja u potresu od 29. 12. 2021. (foto: D. Damjanović, 4. II. 2021.)

Sl. 14. Crkva svetog Stefana u Donjoj Bačugi nakon urušavanja u potresu od 29. 12. 2021. (foto: D. Damjanović, 4. II. 2021.)

Urušio se i zvonik i zidovi crkve u Jošavici koja se do prije dva desetljeća ubraja u bolje očuvane crkve banijskog područja, no čija je zapuštenost nesumnjivo pridonijela njezinom urušavanju u potresu. Ogroman gubitak predstavlja i urušavanje dijela zvonika kapele svetog Nikole na petrinjskom pravoslavnom groblju, jednog od posljednjih izvorno sačuvanih sakralnih baroknih spomenika ovoga doba čijoj sanaciji, kako dalje ne bi propadala, hitno treba pristupiti. Oštećene su i crkve u Mečenčanima, Kukuruzarima, na Tirolu kod Kostajnice, Donjemu Klasniću, kao i Kleinova crkva u Vlahoviću te dobro održavane crkve u Blinji i Dragotini.

Za banijsko područje monumentalna crkva u Komofovini, nedavno na prilično neuobičajen način obnovljena skidanjem žbuke s tornja i pročelja, također je jako oštećena – velike pukotine i pomaci vidljivi su osobito na zvoniku čije učvršćivanje željeznim zategama svjedoči kako su graditelji u prošlosti bili itekako svjesni da je ovo područje trusno. O tome nam uostalom svjedoče i riječi Adama Borojevića, autora spomenice mečenčanske parohije s kraja 19. stoljeća o gradnji tamošnje crkve koje, obzirom na događaje iz 2020. nije naodmet citirati: „Da se zid (crkve, op. a.) po naputku Paliera gdje god trebalo bude sa gvozdovima šinama utegne, da potlje pucao i rastavlja se nebi, osobito kod potresa zemlje, dade na riječ Načelnika Karavidića gvozdjara gospodina Ivica Miličića u Petrinji sve za Crkvu potrebno gvozdje koje je občina sa 280 fr. i platila [naručiti]...“⁶⁶ U slučaju mečenčanske crkve ugradnja *gvozdenih* utega očito se bar donekle isplatila, no niti one nisu pomogle brojnim drugim građevinama da ostanu neoštećene u potresu.

Dio katoličkih crkava podignutih ili rekonstruiranih nakon rata nije jako oštećen u potresu – poput petrinjske župne crkve svetog Lovre ili nove župne crkve u Glini, što pokazuje da su kvalitetno izvedene, no dio je pretrpio iznimno velika oštećenja, osobito rekonstruirana neosrednjovjekovna župna crkva u Gori kod Petrinje, te neoromanička crkva svetog Ive u Mračaju nedaleko Sunje.

Sve ove građevine treba obnavljati sa sviješću da će se potresi neminovno ponavljati u budućnosti i s ciljem da im se osigura veća trajnost i sigurnost. Na prvom bi mjestu trebalo hitno natkriti urušene ostatke crkve u Majskim Poljanama kako bi se oni mogli iskoristiti pri rekonstrukciji građevine, s obzirom na njezinu vrijednost pa i unikatnost te spriječiti devastaciju oštećenih, no popravljivih crkava (poput crkve u Blinji, koja sadr-

Sl. 15. Crkva Vaskrsenja Gospodnjeg u Majškim Poljanama nakon urušavanja u potresu od 29. XII. 2021.; (foto: D. Damjanović, 4. II. 2021.)

žava i dio izvorne opreme s ikonostasom koji je djelo slikara Anastasa Bocarića).

Za kraj mora se naglasiti da usprkos ratnim zbivanjima i uništenjima te recentnom potresu, banijska sakral-

na baština i dalje sadrži brojne zanimljive i vrijedne objekte o čijem značaju treba osvijestiti kako struku tako i lokalno stanovništvo s ciljem njezina čuvanja i prikladne interpretacije.⁶⁷

¹ Manojlo GRBIĆ, *Karlovačko vladičanstvo*, sv. 1, Karlovac 1891., 275.

² Đurđica CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, Zagreb 1985., 363; Mita KOSOVAC, *Mitropolija Karlovačka prema podacima iz 1905. godine*, Sremski Karlovci 1910., 928–951, 979–1007.

³ Fili ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije s pregledom povijesti Banije od prapovijesti do 1881.*, Zagreb 2008., 15–154.

⁴ Drago MILETIĆ, „Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 22–23, (1996–1997), 127–151.

⁵ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 6-58; Katarina HORVAT LEVAJ, „Barokna franjevačka arhitektura provincija Sv. Ladislava i Sv. Ivana Kapistranskog“, u: *Mir i dobro. Umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, Zagreb 2000., 205–218, 212; Đ. CVITANOVIĆ, „Franjevački samostani stradali u Domovinskom ratu“, u: *Mir i dobro. Umjetničko i kulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, Zagreb 2000., 327–328.

Novoobnovljena crkva sv. Antuna Padovanskog u Čuntiću posvećena je 10. listopada 2010. godine.

⁶ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 4; K. HORVAT LEVAJ, „Barokna franjevačka arhitektura provincija Sv. Ladislava i Sv. Ivana Kapistranskog“, 212.

⁷ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 39; Đ. CVITANOVIĆ, „Franjevački samostani stradali u Domovinskom ratu“, 327.

⁸ O Komogovini više u: Milan RADEKA, *Gornja Krajina – Karlovačko vladičanstvo. Lika, Krbava, Gacka, Kapelsko, Kordun i Banija*, Zagreb 1975., 238-241; Dušan KAŠIĆ, *Srpski manastiri u Hrvatskoj i Slavoniji*, Beograd 1996., 291-315; Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 200.

⁹ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 302.

¹⁰ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 298; Marko MILJANOVIĆ, „Crkveni spomenici“, u: *Dvor na Uni. Od prijeslavenskog doba do naših dana*, Zbornik naučnih i publicističkih radova, knjiga 1, Dvor na Uni 1991., 606; F. ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, 153.

- ¹¹ O crkvi više u: Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*; F. ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, 104. Obnovljena crkva sv. Antuna u Hrvatskoj Kostajnici posvećena je 12. rujna 2010. godine.
- ¹² Anđela HORVAT, „Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj“, u: *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb 1982., 66; Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 277-278. Barokizacija je izvedena 1726–1736. Prema: Drago MILETIĆ, „Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 22-23 (1996–1997), 146-147.
- ¹³ Đurđica CVITANOVIĆ, „Sakralna arhitektura – riznica umjetničke baštine glinskog kraja“, u: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Zagreb 1988., 500.
- ¹⁴ A. HORVAT, „Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj“, 46.
- ¹⁵ Dejan MEDAKOVIĆ, *Srpska umetnost u XVIII veku*, kolo LXXIII, knjiga 486, Beograd 1980., 37; A. HORVAT „Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj“, 176.
- ¹⁶ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 198-200.; F. ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, 104.
- ¹⁷ Isto.
- ¹⁸ M. MILJANOVIĆ, „Crkveni spomenici“, 605.
- ¹⁹ Đ. CVITANOVIĆ, „Sakralna arhitektura – riznica umjetničke baštine glinskog kraja“, 499.
- ²⁰ A. SCHNEIDER, „Popisivanje i fotografsko snimanje umjetničkih spomenika godine 1939.“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1938./1939.*, 52, (1940), 175–177, 182–183.
- ²¹ F. ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, 47.
- ²² Đurđica CVITANOVIĆ, „Parohijska crkva Svetoga Nikole u Karlovcu i njezin graditelj Josip Stiller“, *Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske* 10, Novi Sad 1974., 141–184.
- ²³ Đurđica CVITANOVIĆ, „Sveti Lovro – spomenik niknuo iz pepela“, *Petrinjski zbornik*, 2, Petrinja 1999., 171–176.
- ²⁴ Marko MILJANOVIĆ, „Crkva sv. Spiridona u Petrinji“, *Zbornik za likovne umetnosti Matice srpske*, Novi Sad 1984., 237–255. Kratko o obje petrinjske crkve i u: Ivica GOLEC, *Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno kulturno središte Banske Krajine (1777–1781)*, Sisak 2003., 28.
- ²⁵ Radmila PAŠIĆ, *Pred banijskim oltarima*, Beograd 2010., 77.
- ²⁶ Đurđica CVITANOVIĆ, „Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj Krajini“, u: *Vojna Krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave*, Zagreb 1984., 411–429.
- ²⁷ O reformama Josipa II. i osnivanju novih župa u Zagrebačkog biskupiji više u: Andrija LUKINOVIĆ, *Zagreb – desetstoljetna biskupija*, Zagreb 1995., 266–275; O osnivanju župa za Vrhovca: Juraj KOLARIĆ, „Maksimilijan Vrhovca (1787–1827)“, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb 1995., 435.
- ²⁸ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 205.
- ²⁹ F. ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, 8.
- ³⁰ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 276-277; Marko MILJANOVIĆ, „Bogorodičina crkva u Glini“, u: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Zagreb 1988., 504–505.
- ³¹ Đ. CVITANOVIĆ, „Sakralna arhitektura – riznica umjetničke baštine glinskog kraja“, 503.
- ³² Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 219–230. O stradanju crkava na Baniji 1990-ih više u: I. Živković, [ur.], *Ranjena crkva u Hrvatskoj: uništavanje sakralnih objekata u Hrvatskoj (1991. – 1995.)*, 1996.
- ³³ F. ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, 124.
- ³⁴ Postoje razne datacije crkve, no vjerojatno jest podignuta 1820-ih. M. MILJANOVIĆ, „Crkveni spomenici“, 603–604.
- ³⁵ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 205.
- ³⁶ F. ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, 99–100, 79, 62.
- ³⁷ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 227. Na strani 272. ista autorica navodi da je crkva sagrađena 1826., no 1862. godina čini se vjerojatnijom. Na stranici 228. ista autorica navodi pak podatak kako je crkva sagrađena 1852. Navodi iz *Katoličkog lista*, koje citira, pokazuju kako je ipak kapelica sagrađena tek početkom 1860-ih godina.
- ³⁸ M. MILJANOVIĆ, „Crkveni spomenici“, 605.
- ³⁹ Đ. CVITANOVIĆ, „Sakralna arhitektura – riznica umjetničke baštine glinskog kraja“, 499.
- ⁴⁰ Vojna krajina je razvojačena 1873. godine, a konačno prisajedinjena 1881. godine. (bilj. ur.)
- ⁴¹ M. MILJANOVIĆ, „Crkva sv. Spiridona u Petrinji“, 249; Ljiljana NIKOLAJEVIĆ, „Nacrti sakralnih objekata u Vojnoj Krajini“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, Zagreb 1987., 209–230; D. DAMJANOVIĆ, *Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije i sakralna baština župe Molve*, Zagreb 2010., 45.
- ⁴² Igor ČULIG, „Jakov Šašel kao projektant i graditelj crkvenog namještaja“, *Jakov Šašel (1832–1903)*, Gradski muzej Karlovac, Katalozi i monografije 3, Karlovac 2008., 40–43, 52–55.
- ⁴³ F. ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, 28, 119, 48. O gradnji crkve u Mečenčanima više u: Drago ROKSANDIĆ, „Adam Borojević (1825. – 1900.), nepoznati spisatelj“, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, XII, (2007), 185–220 (204–208.).

- ⁴⁴ Isto, 31.
- ⁴⁵ S. V., „U Petrinji, 5. travnja 1880. (Nova kapela)“, *Katolički list*, 15, 8. 4. 1880., 119.
- ⁴⁶ F. ŠKILJAN, *Kulturno-historijski spomenici Banije*, 79.
- ⁴⁷ Dragan DAMJANOVIĆ, *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb 2013., 326-327.
- ⁴⁸ Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Zbirka građevnih nacrti Dijecezanskog muzeja, sign. II-24, Kostajnica.
- ⁴⁹ Đ. CVITANOVIĆ, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, 280, 276-277; Đ. CVITANOVIĆ, „Sakralna arhitektura – riznica umjetničke baštine glinskog kraja“, 501-522; Ljelja DOBRONIĆ *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb 1991., 58, 60.
- ⁵⁰ Ikonostas gotovo istovjetan glinskom Simić je naslikao za crkvu svetog Georgija u Somboru. M. MILJANOVIĆ, „Bogorodičina crkva u Glini“, 508.
- ⁵¹ Laposava ŠELMIĆ, „Crkveno slikarstvo“, *Pavle Simić*, Novi Sad 1979., 40-41; M. MILJANOVIĆ, „Bogorodičina crkva u Glini“, 510.
- ⁵² Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Zagreb 1968., 133.
- ⁵³ Nesumnjivo, to je vrijeme i kada se brojni katolički i grkokatolički objekti restauriraju, i u njih vlada ulaže jednako mnogo novca. Dragan DAMJANOVIĆ, *Saborna crkva Vavedenja Presvete Bogorodice u Plaškom; Povijest episkopalnog kompleksa*, Zagreb 2005., 87-91.
- ⁵⁴ M. MILJANOVIĆ, „Crkveni spomenici“, 604
- ⁵⁵ HDA, fond br. 79., UOZV-GO, knjiga br. 655., Kazalo A-L 1906., natuknica Javoranj.
- ⁵⁶ M. MILJANOVIĆ, „Crkveni spomenici“, 611-614.; D. DAMJANOVIĆ, *Arhitekt Herman Bollé*, 264.
- ⁵⁷ D. DAMJANOVIĆ, *Arhitekt Herman Bollé*, 477.
- ⁵⁸ *** „†Antun grof Khuen-Belassi“, *Narodne novine*, 27, 3. 2. 1890., 2.
- ⁵⁹ M. KOSOVAC, *Mitropolija Karlovačka*, 41, 935.
- ⁶⁰ Podaci o izgradnji novih i obnovi starih sakralnih objekata preuzeti su iz: M. KOSOVAC, *Mitropolija Karlovačka*, 986, 904, 984.
- ⁶¹ *** „Nov ikonostas u Mečečanskoj crkvi“, *Srbobran*, 23, 30. 1. (12. 2.) 1913., 2. Križanić je u to vrijeme radio i ikonostas korske kapele Manastira Grgetega, nažalost u potpunosti uništen u Drugom svjetskom ratu. D. DAMJANOVIĆ, *Arhitekt Herman Bollé*, 274
- ⁶² Đuro VANĐURA, Borivoj POPOVČAK i Sanja CVETNIĆ, *Schneiderov fotografski arhiv. Hrvatski spomenici kulture i umjetnosti*, Zagreb 1999.
- ⁶³ O stradanju pravoslavnih crkava u Drugom svjetskom ratu više u: M. RADEKA, *Gornja Krajina – Karlovačko vladičanstvo*, 284-286. O izgradnji novih pravoslavnih crkava nakon rata više u: Čedomir VIŠNJIĆ, *Vreme sporta i rasonode: Titina Hrvatska i njezini Srbi: 1951. – 1971.*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 1971., 93-156.
- ⁶⁴ Zorislav HORVAT, „Stanje katoličkih sakralnih građevina – spomenika kulture na Banovini nakon ‘Oluje’ – kratak pregled“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 24-25, 1998. – 1999., 57-75.
- ⁶⁵ O uništavanju pravoslavnih crkava 1990-ih više u: Slobodan MILEUSNIĆ, *Duhovni genocid. Pregled porušenih, oštećenih i obesvećenih crkava, manastira i drugih crkvenih objekata 1991-1995 (1997)*, Muzej Srpske pravoslavne crkve, Beograd 1997., 41-66.
- ⁶⁶ D. ROKSANDIĆ, „Adam Borojević“, 204-205.
- ⁶⁷ Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2018-01-9364 Umjetnost i država u Hrvatskoj od prosvjetiteljstva do danas.